

TÓTH DIANA VIKTÓRIA – LAJOS PANNA

**TAKÁCS JUDIT, NÉVTANI (HATÁR)ESETEK. SZEMÉLYNEVEK
A SEGÉDTUDOMÁNYOK TÜKRÉBEN.
LÍCEUM KIADÓ, EGER, 2023. 176 LAP. ISBN 978-963-496-255-7**

Debreceni Egyetem, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

A kötet Takács Judit 2017 és 2022 között keletkezett tanulmányainak tematikus válogatása. A kötetben 13 írás szerepel, öt fejezetbe rendezve. Az egyes egységekben az onomasztika és különböző segédtudományai kapcsolatának bemutatása kap helyet, olvashatunk például a névtan és a terminológia, a lexikológia, a lexikográfia, a sztereotípiakutatás és a névszociológia viszonyáról, illetve a névtannak az oktatásban betöltött szerepéről. A kötetben a szerzőnek egy olyan tanulmánya is szerepel, amely eddig csak finnül volt elérhető. A kötet címe ötletes, hiszen a tanulmányok a névtan számára jól hasznosítható segédtudományok eredményeivel próbálják áttörni az onomasztika tudományosságának kereteit.

A kötet első egységében (*Kommunikáció*) egy tanulmány kapott helyet (*Név és kommunikáció. A tulajdonnevek vizsgálatának egyik lehetséges aspektusáról*; 11–19), melyben a keresztnévek kommunikációelméleti megközelítése kap helyet (a névtan interdiszciplináris jellegét már Benkő Loránd felvázolta egy 1970-es konferencián). A név kommunikációs kódként, sőt „személyiségzselést befolyásoló tényezőként” értelmezhető, így tehát a befogadóban olyan asszociációkat, előítéleteket kelthet, amelyek hozzájárulnak a név viselőjének megítéléséhez. Ehhez kapcsolódnak a szociálpszichológia személyészleléssel kapcsolatos eredményei, melyek lényegében az előbbi gondolatmenet alátámasztásaként értelmezhetők. A szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy a név közösségbe ágyazott kód, s így elválaszthatatlan az adott névközösségtől. Ennek alátámasztására bemutatja a pszichológiai indíttatású kutatásokat. A svéd Rudolf Hedquist a közös névasszociációkat vizsgálta; a finn Eero Kiviniemi a névdivathoz kapcsolódóan elkülönítette a nyelven belüli és kívüli konnotációkat. Slíz Mariann a Lázár Ervin meséiben szereplő nevek konnotációját vizsgálta, eredményei viszont részben ellentmondanak a svéd kutatásnak, hiszen a mesékben csak a névviselő neméhez kapcsolódtak alapasszociációk. A sztereotípiák és előítéletek mind család-, mind keresztnévekhez kapcsolódhatnak. Takács Judit összességében hasznosnak találja a kommunikációelmélet és a pszichológia eredményeinek és vizsgálati módszerének névtani hasznosítását.

A *Terminológia – lexikográfia – lexikológia* című fejezetben öt tanulmány kapott helyet, melyek mindegyike a köznevesülés egy-egy szegmensét vizsgálja. A *Köznevesült tulajdonnevek szótárainkban* című tanulmány (23–30) középpontjában az apellativizáció jelensége áll. A kérdéskörrel elméleti szinten először Tolnai Vilmos foglalkozott. Megállapítható, hogy a köznevesült tulajdonnevek szótárba rendezése indokolt, fontos, s ebbe nem csak a keresztnévi eredetű adatokat érdemes felvenni. Az online szótárakból származó adatokat is érdemes beépíteni a korpuszba. Utóbbi felhasználását a köznevesülés folyamatának általános előnyelveltséghez való kötöttsége magyarázza.

A *Közszóvá vált tulajdonnevek a börtönszlengben* (31–38) című írásban a szleng és az apellativizáció jelenségéről olvashatunk, ezek elválaszthatatlanok egymástól. Takács Judit két börtönszlengszótár adatainak elemzését adja közre, összesen 350 tulajdonnévi eredetű közszót vizsgál. Az általánosságban elmondható, hogy nincsenek csak a szlengre jellemző szóalkotási módok, viszont vannak arra jellemzően produktívak, így például a hasonlósági névátvitel. Az adatok elemzéséhez három szempontot alkalmazott: tulajdonnévtípus, a közszói alakok grammatikai megformáltsága és a jellemző attrakciós központok vizsgálata. Érdekes megfigyelésre jut az intézménynevek köznevesülésével kapcsolatban, hiszen erre a jelenségre több példát is talál, illetve a hangtani jellegű változások ritkaságára is felhívja a figyelmet.

A *Finn–magyar kontrasztív névtani terminológiai vizsgálatok a személynévfajták köréből* (39–48) című tanulmányban a szerző a magyar és a finn névtani terminusok összevetését végzi el, a finn és a magyar szakirodalomban használt személynévrendszer felépítését vizsgálja meg. A szerző szerint a két nyelv személynév-osztályozásának összevetését maga a rendszerezés hátráltatja, hiszen míg a finn a kulturális és szociológiai szempontokat érvényesíti, addig a magyar alapvetően a névfunkciót.

Figyelemfelkeltő címe van a fejezet negyedik tanulmányának (*Amikor lackó elantaldik: a László és az Antal közszói származékai és finn megfelelőik*; 49–56). Ebben az írásban Takács Judit a *László* és az *Antal* keresztnévek apellativizációját követi nyomon, kezdve a hagyományok vizsgálatától a közszói alakok felsorolásáig, majd a két magyar keresztnévnek részben megfeleltethető két finn keresztnév vizsgálatát végzi el. A magyar és finn keresztnévek megfeleltetésének alapja lehet a hasonló jelentés, a hangzás, a gyakoriság vagy a néphagyomány. Ezek figyelembevételével más-más keresztnévi megfelelések hozhatók létre, viszont ezek csak egy-egy nézőpontot tudnak lefedni, így teljes megfeleltetés nem érhető el.

A *Szveta és a karjalai pirog. Átváltási műveletek és fordítási megoldások Sofi Oksanen Sztálin tehenei* című regényének magyar fordításában (57–67) című egységben a névtan és a fordítástudomány kapcsolatát boncolgatja a szerző az ismert finn–észti író nő regénye alapján. A tanulmány kiindulópontja a reáliák fordíthatósági problémájának ismertetése, s mivel a regény egyik központi eleme az evéshez kötődő kontroll gyakorlása, így

nyilvánvalóan a regényben felbukkanó finn és észt ételek elnevezéseinek magyarra fordítása izgalmas vizsgálati lehetőséget tartogat. Takács Judit a regényben megjelenő orosz nőkre vonatkoztatott köznevesült keresztneveket is elemzi, melyeket magyarul tükörfordításban adtak vissza, a szerző szerint teljesen adekvát módon.

A harmadik fejezet a *Sztereotípiakutatás* címet viseli, ide három tanulmány tartozik. Ezek mindegyike a sztereotípiakutatás más-más szegmensére tér ki. A legelső a sztereotipikus cigány nevek potenciális hatását vizsgálja az iskolai érdemjegyekre. A második és harmadik a személynevek megjelenését vizsgálja a viccekben, az egyik a keresztneveket, a másik a családneveket.

A *Személynév – etnikai sztereotípiák – előítélet. Egy vizsgálat háttere és tanulságai* című írás (71–81) középpontjában a tanár szakos egyetemi hallgatók a cigánysághoz köthető nevekkel szembeni beállítódásainak vizsgálata áll. Célzottan a nevek iránt, a sztereotipikus cigány nevek iskolai diszkriminációjára fókuszáló kutatás ez idáig nem zajlott Magyarországon. Takács Judit összesen 327 nappali vagy levelező tagozatos, egyes esetekben már a tanulás mellett tanító egyetemistát kért meg, hogy osztályozzon egy második diák által írt szöveget külalak, helyesírás és tartalom szerint. A válaszadók négy különböző csoportban tették ezt meg, mindegyik csoport más-más nevet láthatott a kijavítandó fogalmazás mellett. A négy név (*Szabó Levente, Lakatos Renátó, Orsós Bence, Kovács Rikárdó*) közül egy sztereotipikusan magyar, egy sztereotipikusan cigány, s kettő vegyes (a vezetéknev és a keresztnév közül csak az egyik sztereotipikusan cigány). A választott keresztnevek mindegyike fiúnév, hogy a nemekkel kapcsolatos beállítódások ne alkossanak újabb változót a kutatásban. A válaszadó egyetemi hallgatók átlagéletkora 23 év, több mint kétharmaduk nő. A hasonló nemzetközi kutatásokhoz képest némi eltérést jelent, hogy itt egyetemisták, s nem dolgozó tanárok alkotják a minta bázisát, illetve hogy a keresztnév és családnév együttes kategorizációra gyakorolt hatását méri a tanulmány. A nemzetközi és hazai szakirodalom részletes áttekintése után levont kiinduló hipotézis, miszerint a cigány név gyengébb érdemjegyet von maga után, a kutatás eredményei szerint nem teljesül. A kvantitatív mintát a Kruskal–Wallis-próbával elemezve a szerző nem kapott szignifikáns eltérést az egyes nevekhez tartozó átlagok között. Meglepő lehet, hogy a három értékelendő terület közül kettőben a legjobb átlagot a sztereotipikusan a cigánysághoz köthető név kapta. Ennek hátterében akár pozitív diszkrimináció is állhat, de ahogy azt a szerző is kiemeli, ez a minta nagysága és az átlagok közötti apró eltérések miatt nem igazolható egyértelműen, azaz további kutatásokra van szükség.

A *kategóriaalkotás és sztereotipizáció vizsgálata viccek keresztnévanyaga alapján* című tanulmányban (83–99) a szerző azt vizsgálja, hogyan válik egy keresztnév a viccek típusnevévé, s hogyan módosul a név konnotációja a viccek sémájába ágyazva, hogyan válnak a név által hordozott jelentéstartalmak a humor egyik forrásává. A viccben hallott névről

a befogadó tudja, hogy nem egy adott személyt jelöl, hanem egy adott csoportra jellemző sztereotípiát kifejezésére szolgál, ezt a tanulmány eredményei is alátámasztják. Takács Judit a témát a megelőző kutatásokhoz képest kognitív-funkcionális megközelítésben tárgyalja. Mintegy 5500 viccet olvasott át, melyekből 430 került be az elemzésbe. Ezekben 77 különböző utónév jelenik meg, jelentős többségük férfinév (59). Ez más, korábbi kutatásokkal összhangban arra utal, hogy a férfinéveket nagyobb számban érinti a jelentésváltozás. A becézett, kicsinyítő képzős formák gyakoribbak, majdnem kétszer annyit talált a szerző, mint alapalakot. A gyakorisági lista első négy helyén képzett férfinévek állnak: *Pistike*, *Petike*, *Gazsi*, *Pisti*. A leggyakrabban előforduló női név az *Évike*, ennek 17 megjelenése elenyészik a 108-szor használt *Pistike* mellett.

A harmadik fejezetet záró tanulmány (*A családnévhasználat jellegzetességei a viccek szövegtípusában*; 95–110) szorosán kapcsolódik az előzőhöz. Takács Judit 9000 viccet nézett át. Azt vizsgálta, milyen családnevek hogyan, milyen kontextusban jelennek meg a viccekben, s ezek hogyan viszonyulnak a sztereotípiákhoz. A szövegtípus elemzésén túl a kutatás része egy 2020 novemberre és 2021 januárja között elvégzett online kérdőíves vizsgálat is, melyben a válaszadók névsztereotípiákkal kapcsolatos ismeretei kerültek feltérképezésre. A kutatás eredménye: a viccek sokkal kevesebb családnevet tartalmaznak, mint keresztnévet, s ezek között alacsony az alaki változatosság. Mindössze 609 viccben szerepelt legalább egy családnev, a kigyűjtött 676 előfordulás csupán 21 különböző családnevhez köthető. A vizsgált viccek alapján a leggyakrabban használt családnevek a sztereotipikusan magyarokra vonatkozóak, a legtöbbször előforduló a *Kovács*. A leggyakoribb zsidó vezetéknev a *Kohn*, a cigányságra utalók közül pedig a *Kolompár*. A családnevek mellett gyakran található keresztnév. A keresztnév nélkül használt családnev általában férfira utal. Cigányviccek esetén gyakoribb a családnev és a keresztnév együttes használata, ami erősíti a sztereotípiaképzést.

Takács Judit itt is végzett online felmérést (102 válaszadóval). A kérdőív első részében a válaszadóknak meg kellett jelölniük, szerintük milyen személynévtípus lehet a leggyakoribb a viccekben, majd erre a megjelölt típusra kellett olyan példákat írniuk, melyekről úgy gondolják, gyakran előfordulnak viccekben. A leggyakoribbnak vélt névtípus a keresztnevé, a válaszadók több mint fele emellett döntött, míg 20% választotta a családneveket. A második részben vicceket kellett kiegészíteni személynevekkel, a harmadikban pedig arra kellett válaszolniuk, hogy szerintük mi lehet a leggyakoribb viccbéli magyar családnev, illetve női és férfi keresztnév. A magyar családnevek esetén a válaszok szépen lefedik a tényleges leggyakoribb vezetéknevek 2020-as listáját. A behelyettesített cigány nevek előfordulásának gyakorisága sem a valóságnak, sem a vizsgált viccekben való előfordulások számának nem felel meg. A vicckorpusz alapján elmondható, hogy a családnevek elsősorban etnikai, a keresztnévek pedig egyéb csoportokhoz tartozásra utaló sztereotípiák jelölésére szolgálnak.

A könyv negyedik fejezete egy névszociológiai kérdéssel foglalkozik (*Nők megnevezése és névhasználata gendernyelvészeti szempontból. Egy preferenciavizsgálat tanulságai*; 113–128). Ebben Takács Judit az asszonynevek mai használati tendenciáit, a hajadonok névválasztás körül kirajzolódó preferenciáit vizsgálja. Ezt a kérdéskört a fejezet történeti kontextusba helyezi, bemutatja, hogy mikortól s milyen névtípusok voltak elérhetőek a nevüket módosító (vagy éppen nem módosító) friss házasság nők számára. Rávilágít a névválasztás lehetséges társadalmi, illetve személyes motivációira, s ezek mellett bemutatja az asszonynév különböző típusait is.

Egy 2017 őszi végzett kérdőíves preferenciavizsgálatban 101 hajadon (nagy részét 20–24 év közötti) nő véleményét kérte ki arról, hogy (1) ők milyen asszonynevet választanának, (2) szerintük melyik asszonynévformát választják manapság a leggyakrabban, (3) saját édesanyjuk nevére mi jellemző, és (4) mennyire tájékozottak a férfiak házassággal történő névváltoztatásáról, illetve milyen véleménnyel vannak erről.

Takács Judit vizsgálatának eredményei alapján a régebbi tipikus, *-né* képzős asszonynevek népszerűségének csökkenése figyelhető meg, már az édesanyjuk generációjához képest is (a tanulmány példáival élve a *Kiss Józsefné* típusú 42%-ról 2%-ra, a *Kiss Józsefné Nagy Mária* 19%-ról 1%-ra esett vissza). A megkérdezettek az előző generációhoz hasonló arányban választanák a kompromisszumos formát (*Kisné Nagy Mária*). Edwin D. Lawson 2016-os nemzetközi eredményeihez hasonlóan Takács is arra jutott, hogy a lánykori vezetéknév és a férj családnevét kötőjellel használó névváltozatok népszerűsége növekszik, a válaszadók 43%-a ilyen névformát tervez választani. Az is elmondható, hogy növekszik azoknak a nőknek a száma, akik nem tervezik megváltoztatni a nevüket (a válaszadók 13%-a). Ezek mind összhangban állnak Fercsik Erzsébet 2013-as tanulmányának országos adataival. Az eredmények azonban ellentmondanak Raátz Judit 2003 őszi végzett szintén kérdőíves vizsgálatának, ugyanis abban az új névformák népszerűtlenségét jósolta a hagyományos névformákkal szemben.

A puszta százalékos adatok mellett egyébként egy-egy gondolatot is olvashatunk a válaszadóktól, melyek a tervezett névforma melletti elköteleződést indokolják. Ezek mélyebb belátást engednek a megkérdezett nők gondolatmenetébe, a választásba bevont tényezőkre és motivációkra, ilyen például a saját név valamilyen mértékű megtartásának igénye, a *-né* képzővel járó birtoklás kifejeződésének elkerülése, a családi hagyomány, a megváltozott családi állapot kifejezése vagy éppenséggel a praktikusság.

A kötet utolsó fejezetében (*Oktatásnyelvészet*) három tanulmány kapott helyet, melyek közül az első kettő szorosabb értelemben foglalkozik a tulajdonnevek iskolai tanításával, a harmadik pedig egyfajta rövid helyesírási kitekintő.

Az első írás (*A tulajdonnevek témaköréhez kapcsolódó onomasztikai feladatok a 3–6. osztályos anyanyelvi taneszközökben*; 131–139) három évfolyam (3., 4. és 6.) összesen hét

tankönyvcsaládját, pontosabban azok tulajdonnevekkel kapcsolatos fejezeteinek feladatait tekinti át. Célja annak meghatározása, hogy ezek mekkora része nevezhető onomasztikai feladatnak (Kecskés Judit 2018-as tipológiáját követve), és azok a feladatok, amelyek valóban ide sorolhatók, milyen jellegűek, mire fókuszálnak. A valóban onomasztikai feladat „valamely névfajtára és/vagy a névtani kutatások egyik alapműveletére irányul”, s ami valóban képes lenne megadni a „a tulajdonnevek típusait, kialakulásukat, használatuk körülményeit és lehetőségeit”, s bemutatni a tanulóknak a tudományág szakszavait.

Takács eredményei alapján a tankönyvekben a tulajdonnevekre vonatkozó, de nem névtani alapművelet elvégzését kérő, illetve a tulajdonneveket pusztán tartalmazó feladatok állnak többségben, ezek elsősorban a helyesírásra, a szófajok felismerésére és csoportosítására szolgálnak – a kerettanterv elvárásainak és célkitűzéseinek megfelelően. A szorosabban véve tulajdonnevekkel kapcsolatos feladatok aránya 14% körüli. A legtöbb feladat névtipológiai jellegű, elsősorban a személy- és helynevekkel foglalkozik, de akadnak márkanévvel kapcsolatosak is. A hatodikos tankönyvcsaládban komplexebb (névadással kapcsolatos), sőt a tanulók kutatómunkáját igénylő feladattípusok is előfordulnak. Itt már más tulajdonnévtípusok, például az állat- és tárgynevek is előkerülnek. Összeségében az eredmények azt sugallják, hogy az onomasztikai ismeretek az általános iskolai tankönyvekben háttérbe szorulnak.

A Takács Judit és Raátz Judit által közösen írt *Névtan és drámapedagógia: hogyan tanítsunk névtani ismereteket?* című (141–151) tanulmány bemutatja a drámapedagógiai módszereket, körbejárja azok pozitív és negatív oldalait. E módszer legnagyobb előnyének a különböző kommunikációs kompetenciák, illetve a személyiség fejlesztésének lehetősége tűnik. Tagadhatatlan hátránya azonban az időigény, hiszen például a tanulmány mellékletében található óravázlat is 90 perces. A szerzők emiatt rövidebb időt igénybe vevő, kevésbé komplex drámapedagógiai gyakorlatokat körvonalaznak, melyek egy hagyományos 45 perces nyelvtanóra kereteibe is beleférnek. A tananyagot bevezető gyakorlatoktól a rendszerezésig és az ellenőrzésig találunk különböző tanítási-tanulási szakaszokhoz illeszkedő kreatív feladatokat. Hét különböző gyakorlatról olvashatunk, melyek bemutatása menetük leírásával, céljaik és felhasználási lehetőségeik felsorolásával, a hozzájuk tartozó témaötletek és egyes esetekben variációik kiemelésével történik.

A melléklet egy tanítási dráma vázlatát tartalmazza, amely a tanulókat egy történetbe ágyazva veszi rá, hogy a névadással, névadási szokásokkal szembesüljenek egy város újjáépítése közben, melyben minden gyermek egy-egy új lakó szerepét ölti magára. Ez egy jól átgondolt, kidolgozott, a gyakorlatoknál sokkal részletesebb javaslat, amely élményalapon, az iskolai keretek lebontásával foglalkozik a névtannal.

A kötet záró tanulmánya (*Tulajdonnevek közszoói alakjai – használjuk, de hogyan írjuk?*; 153–155) rövid összefoglalása a köznevesült tulajdonnevek helyesírására vonatkozó

információknak, illetve összegyűjti azokat a támpontokat, melyek segíthetnek a nyelvhasználóknak abban, hogy eldöntsék, egy adott szituációban még tulajdonnév vagy már köznév egy, a köznevesülés hosszú folyamatán átmenő szóalak.

A jól felépített kötet rávilágít a névtan interdiszciplináris szemléletének fontosságára, az ebből származó új módszerekre és eredményekre. A tanulmánykötet sajátossága, hogy a választott témákat új aspektusokból, új, magyar viszonylatban gyakran még nem használt eszközökkel és megközelítésekkel vizsgálja. A szerző által részletesen felvázolt, a névtannak az oktatásban betöltendő szerepére vonatkozó kutatások hiánypótló jellegűek.